

Aspecte economice și edilitar-gospodărești ale orașului Deva între anii 1919—1944

N. WARDEGGER

I. FRĂȚILA

Realizarea mărețului act de la 1 decembrie 1918 a creat posibilitatea ca și activitatea administrativă să se desfășoare într-un cadru politic și social nou, pe teritoriul statului național unitar, în condiții din ce în ce mai favorabile.

Pentru a ne face o imagine despre evoluția orașului Deva în perioada de care ne ocupăm, vom căuta în cele ce urmează, să cuprindem câteva aspecte din multiplele preocupări ale noii administrații.

După cum se știe, preluarea noii administrații în orașul nostru s-a făcut încă în toamna anului 1918 în condițiile prăbușirii monarhiei Austro-Ungare, când masele largi populare înlătură vechile autorități, formînd sfaturile muncitorești și consiliile naționale.

Inițiat la 7 noiembrie 1918, Consiliul național român din Deva, din care făcea parte, alături de dr. Virgil Olariu, dr. Iustin Pop, Moise Ioan și eminentul om politic și de stat de mai târziu, dr. Petru Groza, a exercitat un control puternic asupra administrării averii orașului, rezolvînd treburile obștești și asigurînd ordinea și liniștea publică¹⁾.

După 1 decembrie 1918, Primăria orașului Deva are la conducere pe primarul dr. Virgil Olariu, Augustin Herbay prim-notar, Iosif Andreică, șef de poliție, dr. Ulpiu Alexandru, juriconsult, dr. Eugen Hossu, medic, Ioan Seidelhaffer, socotitor și Alexandru Petcu, percepător orășenesc²⁾.

Ca urmare a destrămării administrației austro-ungare și a pagubelor provocate de război, din toamna anului 1918 și pînă în primăvara și vara anului 1919, în mod deosebit, consiliul național local și pe urmă primăria orașului, au avut de înfruntat o serie de greutăți. „Viața administrativă și economică din județ este complet paralizată” – recunoaște vicecomitele de Hunedoara, în raportul său pe luna noiembrie 1918, ținut în fața comitetului administrativ³⁾. „Activitatea s-a oprit pretutindeni, în uzinele mari, anume în fabrici, în mine” – relatează același raport – iar în mediul rural „imense hotare zac înțelenite”, nutiluate de nimeni, prezentînd tabloul unei vieți moarte⁴⁾.

Aceste împrejurări au avut o influență negativă, în primul rînd asupra alimentației publice, paralizînd-o complet, încît s-a impus luarea celor mai energice măsuri din partea noilor organe pentru înlăturarea foametei ce amenința întreaga populație. Într-o astfel de situație, toate eforturile autorităților locale erau îndreptate pentru restabilirea vieții publice și economice, urmărirea și pedepsirea cu asprime a speculei, ce lua proporții din ce în ce mai mari, înlătu-

rarea din mediul urban a elementelor corupte ale vechii administrații, infiltrate de la țară în centrele orașenești, pentru a scăpa de răspundere în fața mulțimii, și în mod deosebit, aprovizionarea populației cu alimente.

O serie de aspecte referitoare la ultima problemă sînt elocvent oglindite în nenumărate documente ale vremii.

Vechea autoritate în descompunere a comitatului „nu-și mai asuma răspunderea de ce se va întîmpla”⁵⁾. La nenumăratele telegrame ale comitatului din toamna anului 1918 trimise Ministerului Alimentației Publice, acesta răspunde, de asemenea, că nu-i „stă în putință a lua măsuri”⁶⁾. În rezolvarea problemei arzătoare a aprovizionării cu alimente, singur Consiliul național român din Deva a fost în măsură a da un ajutor prompt și eficient⁷⁾ „fiindcă are o mai mare influență asupra populației”⁸⁾ – recunoaște vicecomitele în raportul citat – reușind să salveze de la jaf și să strîngă toate surplusurile de cereale de la gospodăriile mai mari din raza comitatului, asigurînd transportul lor în localitățile destinate. Proviziile de cereale depistate au fost însă atît de minime încît nici cerințele momentane ale comitatului n-au putut fi satisfăcute⁹⁾. Astfel a fost necesar luarea altor măsuri : aprovizionarea cerealelor de la Chichinda-Mare, Arad și alte mori din țară, schimbarea unor cantități de cîrbune pe făină, sechestrarea transporturilor ilicite de cereale ș.a., pentru a evita foametea și consecințele ei ce băteau la ușă¹⁰⁾.

La sfîrșitul anului 1918 Deva se prezenta cu o suprafață urbană de 42 km² și 51 km² de hotar, populația orașului număra 10 178 de locuitori, majoritatea funcționari, comercianți, meseriași și cîteva sute de muncitori și agricultori, de naționalitate română, maghiară, germană etc.¹¹⁾.

În cele 1 301 de case construite din piatră și cărămidă, acoperite cu țiglă și șindrilă, cu un total de 2 199 încăperi, locuiau 1 922 de familii, împărțite după cum urmează : 401 familii cu un copil, 293 cu 2 copii, 209 cu 3, 168 cu 4, 90 cu 5, 48 cu 6, 47 cu 7–10, 4 familii cu peste 10 copii ; 662 familii nu aveau copii. În anul 1918, anul la care se referă, de altfel, toate aceste date statistice, s-au înregistrat 156 nașteri, 84 băieți și 72 fete, iar decese s-au semnalat în 372 cazuri, 231 bărbați și 141 femei.

Orașul are două spitale cu 8 medici, 4 moașe calificate și 2 farmacii. În ultimii 10 ani rareori s-au ivit epidemii mai serioase, acelea au fost de scurtă durată și fără consecințe grave.

Aprovizionarea cu apă a populației se face nemijlocit din fîntini și izvoare. De altfel, prin oraș curge canalul Cernii. Străzile, numai cîteva din ele, cele principale, erau pavate, celelalte amenajate doar cu pietre rotunde. Canalizare nu avea. Industria, de asemenea, era slab dezvoltată : uzina electrică, o fabrică de conserve, o fabrică de brichetat nutreț și o fabrică de mașini și unelte agricole. În sprijinul desfășurării vieții economice și comerciale funcționează 3 instituții bancare. În învățămînt își desfășoară activitatea două școli medii, o școală normală și 5 școli primare. Pentru satisfacerea vieții spirituale, orașul are un teatru-cinematograf.

După cum se poate constata din cifrele relatate, orașul Deva n-a avut o pondere economică sau industrială. Populația orașului constînd, în mare parte din funcționari, mici meseriași și comercianți. Aceștia au avut de suferit mult în

timpul și după primul război mondial. „Din numărul total al săracilor – declara primarul orașului la începutul anului 1919 – abia 58 au avut drept la tratament gratuit”¹²⁾ deși în oraș exista un număr de 96 invalizi, 295 văduve și 560 de orfani neputincioși și lipsiți de mijloace de existență¹³⁾. La acest tablou sumbru mai putem adăuga jertfa celor 106 cetățeni, luptători activi în primul război mondial, a celor 12 eroi morți și 13 dispăruți, care nu s-au mai întors la vetrele lor. Pe de altă parte, populația orașului rămasă acasă a fost supusă unor grele încercări mai ales prin desele rechiziții și contribuții făcute pentru război. Spre exemplificare arătăm că numai contribuția „benevolă” s-a ridicat la valoarea de peste 100 000 de coroane¹⁵⁾.

Intenționind a pune ocrotirea poporului de la început pe baze cât se poate de temeinice, resortul ocrotirii sociale al Consiliului Dirigent s-a străduit și a reușit să cunoască în mod detaliat, toate lipsurile sanitare, igienice și sociale ale maselor populare din Transilvania. Dar, după cum s-a dovedit mai târziu, numai cu ordine circulare și îndrumări, fără un ajutor material efectiv, aceste probleme sociale nu și-au putut găsi soluționarea în condițiile exploatării capitaliste. Consiliul Dirigent recunoștea că „Avem o mortalitate de copii exorbitantă, că poporul e în parte rău nutrit și rău adăpostit”¹⁶⁾, dar mai departe a rămas în seama organelor administrative locale să se descurce cum pot. Și pentru ca să ne dăm seama de posibilitățile materiale de care a dispus primăria orașului, arătăm că averea sa se compunea din următoarele imobile¹⁷⁾: clădirea primăriei, spitalul epidemic cu o grădină, grădina publică cu ospătăria din interiorul ei, hotelurile, „Gara”, „Dacia” și „Crucea Albă”, magazinele și grajdurile orașului, abatorul public, cazarma militară, cariera de piatră „Pietroasa”, piața cu casa de vamă, târgul de porci și un palat cu locuințe de închiriat. În proprietatea orașului mai era cuprinsă și o suprafață de 3 iug. pășune și 458 iug. pădure. La inventarierea lor, făcută în 1920, această întreagă avere valora 2 428 870 lei. Majoritatea imobilelor fiind date în arendă, primăria realiza un venit anual de 38 082 lei¹⁸⁾. Această sumă este mică dacă ne gândim că pe anul 1921–1922, bugetul de venituri și cheltuieli era de 417 564 lei¹⁹⁾. Din analiza bugetului pe anul 1921–1922 se constată că orașul, în rest, își realiza veniturile din următoarele surse mai importante²⁰⁾:

– Din economia silvanală, pășune, fin și fructe	15 000	lei
– După vama pieții și târgului de vite	100 000	„
– Taxa pentru tăiat la abatorul orașului	34 000	„
– Impozitele după biletele de cinematograf și teatru	16 000	„
– Impozitul de vin, carne și spirt	9 300	„
– Pentru întregirea salariilor funcționarilor și spor de scumpete	127 000	„
– Taxa pașapoartelor pentru vite	5 000	„
– După dare de drum	24 000	„

Cheltuieli principale erau :

– Salariile și ajutoarele acordate funcționarilor în jur de	300 000	„
– Amortizarea datoriilor	26 992	„

– Iluminarea electrică	30 040 „
– Pentru curățenia publică	4 500 „
– Fondul pompierilor	40 000 „
– Întreținerea edificiilor orașului	49 136 „
– Tăierea pădurii și transportarea lemnului	15 000 „
– Ajutoare acordate săracilor din oraș	4 000 „
– Spese în cauze școlare	13 704 „
– Pentru sănătatea publică	33 290 „

Restul sumelor s-au cheltuit pentru alte acțiuni gospodărești de mai mică importanță.

Datele de mai sus ne arată că în primii ani după unire, posibilitățile și contribuția orașului pentru dezvoltarea economică, socială și culturală erau mai limitate din cauza greutăților semnalate. În acești ani, orașul Deva mai avea de achitat unele datorii importante din anii precedenți, din care amintim: 66 310 coroane întrebuițate pentru edificarea teatrului orașenesc, un împrumut de 100 000 coroane pentru acoperișul clădirii primăriei și alte datorii ce au afectat serios bugetul orașului²¹).

În anii următori, după redresarea treptată a economiei naționale a crescut și bugetul de venituri și cheltuieli al orașului, creînd posibilitatea de a intra cu încetul pe făgașul unei vieți administrative normale, tinzînd spre o gospodărie tot mai bună și mai echilibrată. Dacă în anul bugetar 1921–1922 veniturile și cheltuielile orașului au fost de 471 564 lei, în anul următor acestea s-au dublat, fiind de 1 051 487 lei, în anul 1927 de 6 milioane, iar în anii 1941 în jur de cîte 10 milioane lei²²).

Preocuparea pentru construcții și gospodărire a contribuit în mare măsură la urbanizarea și dezvoltarea în general a orașului Deva.

La 15 mai 1919, din cauze necunoscute, Casa orașului a fost mistuită de flăcările unui incendiu, deteriorînd zidurile și acoperișul, pentru reclădirea căreia a fost necesară investirea a peste 200 000 de coroane²³). Tot în același an s-au cheltuit cu lucrări de primă urgență repararea rezervorului de apă al orașului, a unor drumuri principale, iar – la cererea muzeului, – s-a acordat un ajutor pentru întreținerea în ordine a drumurilor din cetate și oprirea devastării pomilor²⁴).

Satisfăcînd dorința publicului devean, la începutul anului 1921 primăria orașului hotărâște demolarea unor clădiri vechi (două ruine folosite pentru grădinița de copii) din grădina publică și transformarea terenului într-un parc plantat cu pomi ornamental și împrejmuit de un zid de 70–80 cm înălțime²⁵). Potrivit planului întocmit de inginerul orașului, lucrările de amenajare și plantare a parcului s-au făcut de către primărie în regie proprie. Spesele au fost acoperite din banii proveniți din licitarea materialelor celor două ruine, donațiunile făcute de locuitorii orașului și din fondul parcului. În interesul igienei și sănătății publice, se dă curs propunerii făcute de către medicul Hossu Eugen privitor la înființarea unei băi cu aburi în orașul Deva²⁶). În ședința consiliului orașenesc din 16 iunie 1921²⁷), se aduce la cunoștință hotărîrea construirii unui ștrand la Deva, acțiune la care se alătură și casa orașului, subscriind 100 de acții a cîte o 100 de lei, cu condiția ca după 10 ani ștrandul să treacă în proprietatea orașului.

Primăria depune interes și pentru a crea condiții de desfășurare a vieții culturale. Constatându-se că edificiul teatrului „sub durata timpului din anul 1911 pînă în prezent s-a ruinat tare mult” draperiile de la loje fiind zdrențuite, parchetul degradat, cazanele și apeductul uzate încît folosirea lor ar pune în primejdie viața publicului spectator, aprobă devizul de lucrări în valoare de 58–60 000 de lei, cu precizarea ca să se treacă neîntîrziat la executarea lucrărilor. De remarcat este faptul că sala teatrului-cinematograf era în arenda „Casei de păstrare” din Deva, care a neglijat executarea acestor reparații și exploatarea în bune condiții a imobilului. Pentru acest fapt, consiliul orășenesc a decis să se întreprindă proces împotriva băncii care se face culpabilă de această delăsare și să suporte toate cheltuielile reparației²⁸⁾.

La 8 august 1921, izbucnește un nou incendiu, de data aceasta la hotelul și restaurantul „Crucea Albă”, la una din impunătoarele clădiri ale orașului, provocînd mari pagube și moartea pompierului voluntar Alexandru Kőkösi²⁹⁾.

După îndelungatele dezbateri din ședințele consiliului orășenesc, despre felul executării lucrărilor, întocmirea proiectului etc., în sfîrșit, la 16 ianuarie 1922 primăria acceptă oferta arhitectului Francisc Raday, ca fiind cea mai avantajoasă, de a reedifica din temelii hotelul și restaurantul „Crucea Albă”, cu suma de 1 700 000 lei³⁰⁾. Această sumă de bani, cum s-a dovedit ulterior, în urma scumpirii materialelor de construcții și a vieții în general, precum și în urma executării unor lucrări neprevăzute la această construcție, s-a urcat la peste 2 000 000 lei.

Ca de început, primăria ridică acest împrumut de la Institutul de credit „Timișana” din Banat, cu o dobîndă anuală de 8 la sută³¹⁾. La 13 aprilie 1922 se încheie restaurantul „Crucea Albă” pentru reedificare. La cîteva luni mai tîrziu, consiliul orășenesc se decide pentru modificarea proiectului construcției în sensul de a reclădi hotelul cu două etaje. „Deva fiind capitală de județ, cercetată în continuu, ar fi de lipsă, ca la tot cazul, „Crucea Albă” să fie cu mai multe camere de locuit, ridicarea cu două etaje va contribui și la înfrumusețarea orașului”³²⁾. „Circulația în orașul Deva – motivează consiliul – este în permanență creștere, așa că acum deja este periclitat comerțul și industria, din cauză că oamenii de afaceri au rămas zilnic fără locuințe, siliți fiind a dormi prin Simeria și alte localități”³³⁾. Această hotărîre a dus la majorarea investițiilor inițiale, acestea ridicîndu-se la peste trei milioane lei, apăsînd din ce în ce mai greu pe umerii orașului.

Din darea de seamă asupra mersului lucrărilor la „Crucea Albă”, ținută la 2 septembrie 1922³⁴⁾, din interpelația deputatului dr. Petru Groza se desprinde că „cetățenii orașului Deva sînt nedumeriți în edificarea „Crucii Albe”, deoarece spesele acestei construcții nu au nici o acoperire, iar suma împrumutată pentru acest scop de la institutul particular nu va fi îndestulătoare pentru realizarea proiectului. Aruncul comunal de 26 la sută este insuportabil pentru contribuabilii orașului”³⁵⁾. Construirea hotelului în modul proiectat, cu două etaje, ar duce orașul la o „încurcătură financiară nemaipomenită”³⁶⁾. De aceea, găsește mai potrivit ca edificiul în starea în care se găsește să se dea unui consorțiu pentru construirea lui pe mai departe, unde va rămîne în folosire pe 20–30 de ani, după care timp va trece în posesia orașului³⁷⁾. Primăria orașului „află de foarte co-

recta și mai admisibilă propunere a D-lui Dr. Petru Groza" ³⁸⁾, continuă însă lucrările de construcții pe spelele proprii, predind orașului o impunătoare clădire, dar, totodată îndatorindu-se cu peste 4 milioane lei instituțiilor bancare ³⁹⁾. Raportînd asupra situației financiare a orașului pe anul 1926, noul primar arată că „în urma administrației vechi, orașul a rămas cu o datorie de 4 000 000 lei, ce nu se poate acoperi" ⁴⁰⁾. În această privință își declină orice responsabilitate pentru o eventuală vindere prin licitație a bunurilor orașului sau improcusare din partea băncii „Timișana". „Consiliul actual nu poate răspunde pentru greșelile comise de alții" ⁴¹⁾.

Pentru clarificarea acestei situații financiare dificile, ca modalitate de plată, primarul propune vinderea cazarmei militare, luarea unor împrumuturi de la Casa centrală județeană și Banca Națională, precum și emiterea de obligațiuni comunale ⁴²⁾. Ieșirea din impas cu o datorie egală cu bugetul de venituri și cheltuieli a orașului pe anul 1924, s-a făcut foarte anevoios și pe o durată de timp îndelungat. Chiar și în anul 1929 primăria mai avea de plată din această datorie 1 700 000 lei ⁴³⁾, ca pe urmă să fie cuprinsă de criza economică generală din 1929.

La ședința consiliului orașenesc din 16 februarie 1923, pentru prima oară se ridică problema înființării unei școli de meserii în Deva. „Inființarea acestui institut ar fi de mare însemnătate" pentru promovarea industriei – arată senatorul Panaitescu – și roagă consiliul orașenesc să facă demersurile cuvenite pentru găsirea și asigurarea localului corespunzător. Cu ajutorul primăriei, Școala de arte și meserii din Deva încă în toamna aceluiași an și-a deschis porțile pentru copiii de școală, dornici să îmbrățișeze o meserie.

În primăvara anului s-a amenajat un teren de tenis în grădina publică, s-a deschis ștrandul orașenesc și s-au făcut reparații la clădirea spitalului de boli epidemice, lucrări ce nu mai suferau amănare ⁴⁴⁾.

În cartierul Ciangăi se dau nume pentru prima dată celor 10 străzi construite, după cum urmează : 1. Str. Cloșca, 2. Crișan, 3. I. Vulcan, 4. I. Panaitescu, 5. Petru Groza, 6. Dacia, 7. Dorobanților, 8. Elisabeta, 9. Pietroasa, 10. Minerva. În acest an s-a trecut la edificarea unor străzi și a pieței Călugăreni ⁴⁵⁾.

Consiliul orașului hotărăște ridicarea taxei de pavaj de la 2,50 la 10 lei și motivează această decizie cu faptul că automobilele și alte vehicule circulă și ruinează foarte mult drumurile, iar orașul nu dispune de alte mijloace bănești pentru a face față cheltuielilor enorme ce i se cer la repararea, pavarea și îndreptarea străzilor care sînt într-o stare foarte dificilă și necanalizate ⁴⁶⁾.

„De asemenea, se impune introducerea apeductului în oraș, ca să dea cetățenilor o apă bună de băut, de care populația suferă în prezent" ⁴⁷⁾. Trebuie luate cele mai urgente măsuri pentru îndreptarea țărmurilor riului Mureș, ce se revarsă aproape în fiecare an, făcînd pagube enorme în vite, sămănături, gospodării și chiar vieți omenești. „Din aceste motive se prelungește concesiunea dării de pavaj pe încă 10 ani" ⁴⁸⁾.

La 6 septembrie 1924, primarul orașului raportează consiliului că piața orașului nu mai corespunde timpurilor de față, aceasta este așezată în centrul orașului, unde se expun zilnic spre vânzare toate soiurile de alimente, păsări, zarzavaturi și alte produse, făcînd o mare murdărie prin care pun în pericol igiena

și sănătatea publică și strică aspectul general al orașului. Pentru aceste considerente se hotărăște mutarea pieței în str. Domnița Elena, unde se poate amenaja o piață modernă, înzestrată cu mese, chioșcuri și gherete anume construite ⁴⁹⁾.

De asemenea, a. luat ființă o comisie consultativă pentru apeduct și canalizare, care va funcționa pe lângă primăria orașului. Această comisie, formată din deputatul dr. Petru Groza, senatorul I. Panaitescu și prefectul dr. Gh. Dubleșiu, pentru prima oară pun în dezbatere, după 1918, introducerea apeductului și canalizării în orașul Deva ⁵⁰⁾, hotărînd în unanimitate ca lucrările să fie începute cit mai urgent.

După anii 1925–1926, primăria cu o datorie de peste 4 000 000 lei a ajuns într-o situație financiară grea de pe urma căreia a avut de suferit întregul oraș. Consilierul Hoffer Nandru, arată în ședința consiliului orășenesc din 18 octombrie 1928 ⁵¹⁾, că situația grea a orașului provine din două cauze : arenda minimă după hotelul și restaurantul „Crucea Albă (8 000 lei anual – n.n.) și datoria de la banca „Timișana“. Numai prin deschiderea unor credite extraordinare (30 000 lei – n.n.), se pot executa reparații mai mici la pavajele din trei străzi, precum și introducerea luminii electrice în unele cartiere marginale ⁵²⁾. Bugetul de venituri și cheltuieli al orașului pe anul 1926 a prevăzut ca cheltuieli extraordinare pentru repararea și pavarea străzilor 230 000 lei, iar pentru renovarea abatorului comunal 500 000 lei, aceste sume de bani însă din cauza greutăților cunoscute n-au putut fi aprobate ⁵³⁾.

Începînd cu anul 1929, anul crizei economice generale, lipsurile edilitare s-au făcut și mai resimțite. În decursul acestui an s-au executat numai lucrările ce nu mai puteau fi aminate și s-a dat o atenție deosebită necesităților simțite la periferiile orașului. Astfel s-au pavat străzile Sturdza, Kogălniceanu, C. Porumbescu, Griviței de la cantonul C.F.R. la abatorul comunal și curtea abatorului, în total cca. 8 200 m² de pavaj ⁵⁴⁾. S-au executat reparațiuni mai mari numai la edificiul grădiniței de copii din centru și la abatorul orașului și s-a mărit parcul orășenesc, instalîndu-se o fîntînă cu forță motrică. Pe alte două străzi s-a introdus lumina electrică. Pentru pompierii orașului s-a cumpărat o pompă motrică și diferite obiecte de echipament. Pentru igiena și sănătatea publică însă cea mai mare realizare a fost construirea unei stațiuni pentru controlul laptelui și alimentelor ⁵⁵⁾. Toate aceste investiții în sumă de peste un milion și jumătate numai cu mari greutate s-au putut efectua și cu ajutorul prefecturii județului ⁵⁶⁾.

În anii următori situația economică a orașului, în urma crizei generale, a devenit și mai greu. Marea parte a micilor meseriași nu mai putea angaja lucrări sau să fie angajați. Mulți dintre ei căutau plasarea în alte orașe însă fără rezultat.

„Starea materială este slabă – declară primarul orașului – avînd în vedere că majoritatea cetățenilor sînt funcționari și pensionari ai statului, care au salarii fixe și nu dispun de alte venituri, iar cealaltă parte a populației este săracă și nu află resurse de ciștig astfel, că mulți se luptă cu greutățile traiului de toate zilele” ⁵⁷⁾.

„Și micul nostru oraș – relatează în continuare primarul orașului Deva – n-a fost cruțat de această criză, (criza economică generală din 1929–1933 – n.n.) căci avem o mulțime de oameni fără lucru, avem familii care nu sînt în stare să-și cîștige existența, nu mai au unde munci, sînt peritori de foame, ba mai avem și familii de tot sărace, oameni bolnavi, bătrîni neputincioși etc.”⁵⁸⁾.

Prin înțelegere cu asociația de femei și cu concursul școlilor și băncilor din localitate, primăria a format un comitet, stringind o sumă de bani de peste 55 675 lei⁵⁹⁾. Avînd această sumă, comitetul a înființat o bucătărie populară, care pe intervalul cît a funcționat, de la 22 decembrie 1932, pînă la 9 martie 1933, a distribuit mincare zilnică la 17 180 persoane⁶⁰⁾.

După ieșirea din criza economică, abia în anii 1935–1936 începe executarea unor exproprieri masive pentru construcții publice. S-a hotărît construirea școlii primare de fete, a cărei clădire veche a fost luată de către oficiul P.T.T., precum și a unei străzi principale spre gara C.F.R.

În cursul anului 1938, pe raza orașului Deva au fost luate în evidență 891 fîntini, dintre care 759 cu ghizduri de piatră, iar 132 cu pompă de mîină și motor. Cu toate acestea, în cea mai mare parte a orașului apa a rămas nepotabilă întrucît subsolul nu corespundea cerințelor igienice. În orașul Deva a mai funcționat un abator, proprietatea orașului, întreținut în condiții corespunzătoare ; două localuri cu baie caldă cu apă sărată, iar în timpul verii a funcționat un ștrand cu taxe de intrare între 2–5 lei, pe timp de două luni⁶¹⁾.

Locuințele în număr de 3 301 sînt luminate cu curent electric plătit de fiecare locuitor⁶²⁾.

În campania sanitară ce s-a desfășurat pe raza orașului, s-au examinat de către medicul orașului, dr. Eugen Hossu Longhin 2 499 de persoane și 1 820 de gospodării acordîndu-le ajutor necesar după posibilități.

Un neajuns constatat de către primărie a fost că abatorul nu are instalații mecanice și frigoriger. În această privință a fost cerută încă în anul 1938 oferta cu planuri pentru un abator modern de la firma străină „Ganz”, valoarea lucrării fiind de 20 000 000 lei, executarea lucrării în condițiile celui de-al doilea război mondial a trebuit însă să fie abandonată⁶³⁾.

Din investițiile făcute pentru construcții pe anul 1939, în valoare de 1 822 302 lei, s-au reparat și pavat mai multe străzi, printre care strada nouă care duce la gara C.F.R., str. Mihai Viteazul, dr. Hossu Longhin și altele. S-a asfaltat piața din centrul orașului. În mijlocul pieții s-a amenajat un parc, lucrare pentru care s-au plătit din ofndurile primăriei 156 332 lei, iar Ministerul Lucrărilor Publice a contribuit cu suma de lei 1 200 000⁶⁴⁾. Pe drumul nou ce duce la gară s-a mai construit un pod din beton armat pentru canalul Cerna, plătit tot din fondurile primăriei⁶⁵⁾.

În ansamblul acestor lucrări se înscrie și executarea barajelor pentru stăvîlirea inundației, din oraș, a puhoaielor de apă ce amenințau serios cartierele din marginea orașului⁶⁶⁾, precum și executarea lucrărilor premergătoare pentru alimentarea cu apă și canalizare a orașului⁶⁷⁾.

În urma apariției legii de urbanizare a orașelor, în anul 1942 au fost inițiate lucrări de sistematizare și pentru orașul Deva, cerîndu-se de la Ministerul Afacerilor Interne – Comisiunea superioară a planurilor de sistematizare – sub-

vențiile necesare pentru atacarea acestor lucrări. Primăria a depus la 31 iulie 1942 în acest scop, la dispoziția comisiei, suma de 147 652 lei și a făcut corespundență cu diferiți arhitecți, cerându-le oferte pentru întocmirea și executarea planului de sistematizare.

Din darea de seamă asupra activității primăriei pe anul 1942 reiese că lucrările pentru apeduct au întârziat din cauză că analiza apei a dat rezultate nefavorabile până la 3 septembrie 1942. Numai după această dată au putut începe lucrările de săpături și așezare a tuburilor, introducându-se conducta de apă până la sfârșitul anului 1942 pe o distanță de aproape 1 km.

Lucrările de alimentare cu apă și de canalizare a orașului au continuat și în anul 1943, alocându-se pentru acest scop 4 000 000 lei pentru apeduct și 10 000 000 pentru canalizare ⁶⁸). Toate aceste lucrări, precum și planul de sistematizare însă, din cauza războiului și a greutăților materiale, au rămas într-o fază incipientă, sistindu-se chiar, urmînd ca acestea să fie executate, după criteriile științifice de urbanizare modernă, abia în anii puterii populare. Acestea sînt măsurile concrete mai importante, îndeosebi în probleme edilitare-gospodărești, întreprinse de administrația orașului Deva în anii 1919–1944. Desigur, la dezvoltarea urbanistică a orașului, au contribuit și alți factori. Este vorba de viața economică și administrativă a orașului.

Orașul Deva n-a avut o industrie dezvoltată, doar cele cîteva fabrici și ateliere mai mari, 361 de comercianți și meseriași și cele 7 instituții bancare, cîte au fost înregistrate la Camera de comerț și industrie din județul Hunedoara încă din anul 1924.

În ce privește agricultura, orașul dispunea în această vreme de 1 397 ha arător ; 593 ha fînațe naturale ; 13 ha grădini irigate ; 36 ha vii, 155 ha livezi de pomi ; 811 ha păduri ; 415 ha terenuri clădite și 486 ha terenuri neutilizate ⁶⁹).

Prin urmare, nici industria și nici viața economică, în general, n-a avut un grad de dezvoltare mai însemnat ce ar fi atras după sine urbanizarea orașului. Acest rol i-a revenit vieții administrative. Din cele mai vechi timpuri Deva a fost și este oraș de reședință a județului Hunedoara. Aici au luat ființă o seamă de instituții publice, cu un număr mare de funcționari, dîndu-i caracterul binecunoscut de „important centru administrativ”.

În anul 1941, în orașul Deva a existat un număr de 46 instituții publice, cu un total de 1 025 funcționari ⁷⁰). Datorită acestei situații, s-au executat și unele construcții de mare faimă, dintre care sînt vrednice de amintit : Palatul administrativ, Palatul justiției și noul palat al instituțiilor administrative locale.

T A B E L

cu evidența instituțiilor și numărul funcționarilor din orașul Deva pe anul 1941

Nr. crt.	Instituția	Nr. funcționarilor
1.	Prefectura județului Hunedoara	100
2.	Oficiul protopopesco ort. rom.	3
3.	Tribunalul Hunedoara	80

4. Judecătoria mixtă	22
5. Judecătoria de muncă	8
6. Baroul avocaților	2
7. Muzeul județean	3
8. Serviciul județean de drumuri	2
9. Adm. fin. de încasări și plăți	57
10. Ad. fin. de constatare	24
11. Liceul „Decebal”	27
12. Percepția circ. I urbană	13
13. Serviciul sanitar	11
14. Poliția de reședință	106
15. Camera de muncă	4
16. Serv. silvic jud. și ocolul „Cetatea”	16
17. Biroul de măsuri și greutate	2
18. Casa de asigurări sociale	45
19. Camera de comerț și industrie	3
20. Inspectoratul școlar primar	13
21. Serviciul veterinar județean	1
22. Școala normală	26
23. Liceul de fete	25
24. Subinspectoratul muncii	2
25. Camera de agricultură	14
26. Școala primară de băieți centru	6
27. Școala primară de băieți colonie	7
28. Școala primară de fete	9
29. Gimnaziul industrial	16
30. Spitalul de stat	55
31. Garda financiară	15
32. Serviciul sanitar orășenesc	6
33. Oficiul P.T.T.R.	60
34. Parchetul tribunalului Hunedoara	8
35. Penitenciarul județean	17
36. Depozitul de tutun C.A.M.	6
37. Primăria orașului Deva	24
38. Oficiul gării C.F.R.	9
39. Depozitul de spirt M.A.T.	2
40. Oficiul de telefoane	17
41. Banca Națională	7
42. Inspekția C.F.R.	28
43. Direcția financiară C.F.R.	9
44. Serviciul de drumuri naționale	26
45. Școala primară Sintuhalm	2
46. Banca federală	7

În încheiere vom prezenta pe scurt situația orașului Deva la sfârșitul anului 1944. În industrie, pe primul loc se situează Uzina electrică „Seta”, care produce și distribuie energie electrică pentru orașul Deva, Orăștie, Simeria și Sin-

tuhalm. Energia electrică este, o parte, produsă de uzina locală, iar o altă parte, cumpărată de la Societatea „Mica” Brad. În anul 1944, uzina electrică locală a produs 38 205 kWh, iar de la Societatea „Mica” Brad s-au cumpărat 2 575 596 kWh⁷¹⁾.

La 1 februarie 1944 a luat ființă la Deva fabrica de pieptene și nasturi „Unitex”, producând până la 1 ianuarie 1945, cca. 4 945 duzine de pieptene din galalit și 155 duzine din os ; 14 424 buc. nasturi din galalit, respectiv 76 164 buc. nasturi dis os.

Tot în anul 1944 și-a început activitatea firma „Industria părului”, avînd un atelier pentru confecționare de perii, pensule și bidinele, din păr de animal și rădăcini.

În anul 1944 au fost fabricate 9 918 perii și pensule, dar producția maximă putea fi de 90 000 buc. de perii și pensule diferite pe an. Fabrica a lucrat cu 3 specialiști și 30 muncitori necalificați.

La începutul anilor 1940–1941 și-a mai desfășurat activitatea fabrica de sobe de teracote din Deva, fabricînd în 1940 cca. 802 buc și în 1941 în jur de 534 sobe de teracotă, după care și-a încetat activitatea.

În orașul Deva mai funcționa fabrica de săpun și articole chimice „Oltul”, cu o capacitate de producție maximă de 4 vagoane de săpun, 4 vagoane unsoare de car, 2 vagoane ulei de podele, 5 000 kg unsoare de bocanci și 5 000 duzini de albăstreală.

Dintre fabricile de conserve și mezeluri, cea mai veche era firma „Mureșana”, înființată în 1930. Această societate avea un atelier de prelucrarea produselor animale, o fabrică de gheață și se mai ocupa cu comerțul de vite.

Cu circa 30–40 muncitori, fabrica a produs în 1944 diferite mezeluri, în cantitate de 24 464 kg.

O altă fabrică de conserve de carne a fost „Industria alimentară română din Transilvania”, S.A.R. Deva. În anii 1940–1941, fabrica n-a lucrat. În anul 1942 a lucrat în lunile iulie și august, pentru consumul intern și armată, fabricînd 50 000 conserve. În perioada anilor 1943–1944 fabrica a lucrat în lunile aprilie, mai și iunie, iar din octombrie 1944, a fost închiriată Oficiului de vânzarea animalelor și produselor animale Deva, care executa comenzi exclusiv pentru armată. Fabrica lucra cu 55 de măcelari, 5 mecanici și 100–120 muncitori zilieri. Cu o singură echipă se puteau fabrica 10 000 de conserve pe zi, cu două echipe producția se putea dubla.

Cu o dată mai recentă, de la 2 ianuarie 1945, a început să funcționeze fabrica de conserve, mezeluri, șuncă și salam din Deva, fabricînd în primele 6 luni ale anului 1945 cantitatea de 138 780 kg conserve de carne și 126 833 kg carne sărată. Fabrica lucra exclusiv pentru nevoile armatei, cu o capacitate zilnică de 5 000 kg conserve și 10 000 kg carne sărată. Fabrica avea 78 salariați, dintre care 7 funcționari, 32 lucrători calificați și 39 lucrători necalificați⁷²⁾.

În afară de aceste câteva fabrici mai însemnate, pe teritoriul orașului Deva mai erau ținute în evidență 3 mori țărănești, dintre acestea una sistematică, 31 circume, 12 prăvălii mixte, 13 restaurante, 3 hoteluri și 7 bănci, cu un capital social global de 21 000 000 lei *)⁷³⁾.

Pentru a ne face o imagine și asupra altor aspecte din preajma anului 1945, redăm următoarea situație statistică :

1. Numărul populației : 14 638 (mai mare cu aproape 50 la sută decît în anul 1918).

Compunerea după naționalități :

români	8 304
maghiari	4 348
evrei	1 082
germani	555
alte naționalități	349
Total	14 638

2. Numărul caselor de piatră	1 769
Numărul caselor din lemn	357

Total 2 126
(în anul 1918 numai 1 301)

a) **Edilitare**

- Numărul străzilor : 83.
- Lungimea străzilor : 35 km.
- Lungimea străzilor canalizate : 0,300 km.
- Numărul străzilor alimentate cu apă : 1.
- Numărul străzilor cu lumină electrică : 75.

b) Suprafața străzilor și piețelor pavate în mp .	127 400
carosabile . .	89 180
trotuare .	38 220

c)	"	"	"	impietruite in mp	42 560
				carosabile .	31 920
				trotuare . .	10 640

d)	„	„	„	nepavate în mp	125 745
				carosabil	102 500
				trotuar	23 242

e) Numărul podurilor : 10 – diguri : 3 – parapete 1.

f) Hale și piețe de alimente : 1 obor de vite, 1 piață de lemne.

3. Numărul școlilor primare : 5, cu 1005 elevi și 17 învățători.
Numărul grădinițelor de copii: 3, cu 241 copii și 3 educatoare.
Numărul școlilor secundare: 4, cu 1 475 elevi și 112 profesori.

Total : 12, cu 2 721 elevi și 132 profesori.

4. Instituții spitalicești :
Ambulatoriu . . .	2
Policlinică școlară	1
Spital civil . . .	1 cu 180 paturi

5. Hoteluri :

1. „Decebal” . . .	cu 47 camere, 49 paturi
2. „Orient” . . .	cu 17 camere, 20 paturi
3. „Europa” . . .	cu 12 camere, 16 paturi
4. „București” . . .	cu 10 camere, 14 paturi

6. Localuri de cultură :

- Cinematograful „Corso” cu 300 locuri.
- Teatru-cinema comunal cu 800 locuri.
- Muzeul jud. arheologic și etnografic.

Biblioteci :

- Liceul „Decebal” cu 2 800 volume.
- Liceul de fete cu 2 000 volume
- Școala normală cu 3 540 volume
- Casina română cu 2 125 volume

Parcuri :

- Parcul comunal, cu suprafața de 20 000 m².
- Regiunea cetății, cu suprafața de 20 000 m².

Băi : 2, cu posibilități de îmbăiere a 40 persoane pe oră.

7. Garaje, nu sînt.

8. Depozite de benzină :

1. „Distribuția”, Calea Horea nr. 68, capacitate 174,5 tone.
2. Distribuția, str. 23 Aug. nr. 1, capacitate 3,5 tone.
3. Creditul minier, Calea Horea 70, capacitate 121,600 litri.
4. Creditul minier, 23 Aug. nr. 5, capacitate 700 litri.
5. Unirea, Piața Avram Iancu, capacitate 300 tone.

9. Biserici 9

Mănăstiri 1

10. Suprafața orașului . . . 44 km².
- din care intravilan . . . 7 km².

11. Piețe :

1. Piața Unirii, cu suprafață	6 000 m ²
2. Piața Gh. Barițiu	4 600 m ²
3. Piața Avram Iancu	2 000 m ²

12. Inchisori : 1 penitenciar.

13. Farmacii : 3.

14. Apaduct și canalizare : Orașul Deva se alimenta cu apă dintr-o fântină subterană, forată la 9 m adâncime, cu electropompe centrifugale. Debitul de apă al fântinii era de 11 litri pe secundă. Calitatea apei fiind bună, nu necesita nici o tratare sau filtrare. Apa era adusă printr-o conductă principală de la Horgoș (locul fântinii), pe strada principală a orașului, pe o distanță de 4,8 km. La capătul acestei distanțe, apa ajungea la rezervorul de compensație, așezat pe versantul de vest al colinei cetății. În afară de cea principală, alte conducte secundare sau ramificate nu erau.

Canalizarea orașului, după cum am mai precizat, numai parțial a ajuns să fie rezolvată. Canalul de beton cu diametrul de 30 cm și în lungime de 900 m, pornea de la capătul pieții Gh. Barițiu, urmându-și traseul prin piața Unirii și strada Avram Iancu, până la canalul Cernii, unde se revărsa în mod liber în acest canal ⁷⁴).

Apaductul, canalizarea și sistematizarea propriu-zisă a orașului, după cum este cunoscut azi unanim, au fost realizate pe deplin abia în anii puterii populare, transformând din temelii înfățișarea orașului Deva, într-un oraș modern, cu clădiri și cartiere noi impunătoare și bulevarde drepte.

NOTE

1. Arh. Stat. Deva, fond. Primăria orașului Deva, dos. 186/922.
2. Idem, dos. 211/918, proc. verb. din 22 febr. 1919.
3. Idem, Pref. jud. Hunedoara, dos. 150/918.
4. Ibidem.
5. Ibidem.
6. Ibidem.
7. Ibidem.
8. Ibidem.
9. Ibidem.
10. Ibidem.
11. Arh. Stat. Deva, fond. Primăria orașului Deva, dos. 146/919, actul nr. 2993.
12. Ibidem.
13. Ibidem.
14. Arh. Stat. Deva, fond. Primăria orașului Deva, dos. 264/922.
15. Ibidem.
16. Idem, dos. 146/919.
17. Idem, dos. 164/920.
18. Ibidem.
19. Idem, dos. 374/919 — 1949.
20. Idem, 178/921 — 924.
21. Ibidem.
22. Idem, dos. 374/919 — 1949.
23. Idem, dos. 211/918, proc. verb. din 16 mai și aug. 1919.
24. Idem, proc. verb. din 20 mai și 21 iulie 1919.
25. Idem, proc. verb. din 12 ianuarie și 26 martie 1921.
26. Ibidem.
27. Idem, proc. verb. din 16 iunie 1921.
28. Idem, proc. verb. din 14 oct. 1921.
29. Idem, proc. verb. din 12 aug. 1921.
30. Idem, proc. verb. din 16 ian. 1922.
31. Idem, proc. verb. din 24 mai 1922.
32. Ibidem.

33. Ibidem.
34. Idem, p. 197, proc. verb. din luna septembrie 1922.
35. Ibidem.
36. Ibidem.
37. Ibidem.
38. Ibidem.
39. Idem Pref. jud. Hunedoara, dos. 268/926.
40. Ibidem.
41. Ibidem.
42. Ibidem.
43. Idem, Primăria oraşului Deva, dos. 262/928-929.
44. Idem, u.p. 197/923, proc. verb. din 16 iunie 1923.
45. Idem, proc. verb. din 22 iunie 1923.
46. Idem, proc. verb. din 8 iunie 1923.
47. Ibidem.
48. Ibidem.
49. Idem, u.p. 215, proc. verb. din 5 sept. 1924.
50. Idem, proc. verb. din 24 febr. 1925.
51. Idem, u.p. 243, proc. verb. din 18 oct. 1928.
52. Idem, Pref. jud. Hunedoara, dos. 268/926.
53. Idem, Primăria oraşului Deva, u.p. 243/926, proc. verb.
54. Idem, u.p. 262/929.
55. Ibidem.
56. Ibidem.
57. Idem u.p. 280/1931.
58. Idem, u.p. 283/932.
59. Ibidem.
60. Ibidem.
61. Idem, u.p. 330/938.
62. Ibidem.
63. Idem, u.p. 374/938.
64. Idem, u.p. 330/939-948.
65. Ibidem.
66. Idem, u.p. 379/939-948.
67. Idem, u.p. 453/942.
68. Idem, u.p. 379/939-948.
69. Idem, u.p. 330/938.
70. Idem, u.p. 441/941.
71. Idem, Pref. jud. Hunedoara, u.p. 4204/945.
72. Ibidem.
73. Ibidem, Primăria oraşului Deva, u.p. 441/941.
74. Ibidem.

ASPECTS ECONOMIQUES ET EDILITAIRES-ADMINISTRATIFS DE LA VILLE DE DEVA EN 1914-1944.

R é s u m é

Parmi les préoccupations de la nouvelle administration de Deva après l'acte grandiose du 1 Décembre 1918, les auteurs se sont surtout attachés à faire ressortir les problèmes édilitaires et d'administration, qui ont contribué directement à l'urbanisation de la ville. Celle-ci étant connue depuis les temps les plus reculés comme un important centre administratif, capitale du district de Hunedoara, ce facteur a joué un rôle décisif dans le développement de la ville. En conclusion, l'ouvrage expose la situation générale de Deva au seuil de l'année 1945 à la suite de cette activité administrative.